

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2022 (Ekim/October)

Kur'an'da Fücür Kavramının Anlam Alanı
The Area of Meaning of Fujūr Concept in the Qur'ān

Ali KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Türkiye
kayaali72@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3481-9324>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 12/07/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 23/10/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2022

Atıf / Citation: Kaya, Ali. "Kur'an'da Fücür Kavramının Anlam Alanı". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Ekim/October 2022), 772-792.
<https://doi.org/10.31121/tader.1143358>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

Öz

Kur'an'ın doğru anlaşılması için ayetin ayetle tefsir edilmesi, hadis ve esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin dik-kate alınmasının yanı sıra ayetlerde geçen bazı kelime ve kavramların tahlil edilmesi de önem arz et-mektedir. Kur'an'da çok fazla geçmemesine karşın, ilişkili olduğu kavramlar ve bulunduğu bağlamlar itibariyle Kur'an düşüncesinin ifade edilmesinde temel bir kavram olan *fücûr* da farklı açılardan ince-lenmesi gereken bir kelimedir. Asıl anlamı “bir şeyi yarmak” olan ve câhiliye döneminin sosyal haya-tıyla ilgili olarak daha çok “yalan yere yemin etmek, yemini bozmak ve kötülük” gibi manalarda geçen *fücûr*, Kur'an'da kâfir ve müşriklerin bir eylemi ve *birr* ile *takvâ* kavramlarının tam karşıtı olarak zik-redilmiş; *küfür*, *kizb*, *fesâd* ve *fisk* kavramlarının da benzeri olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan *fücûr*, *küfür* kavramının anlam sahasını oluşturan kavramlardan biridir ve daha ziyade inkârcılık kapsamında olan “peygamberleri ve âhireti yalanlamak” ve “ahlâk dışı işler yapmak” gibi günahları ifade etmektedir. Ayrıca *fücûr* ile *takvânın* karşıt kullanıldığı ayetler vasıtasıyla insanın iyiyi kötünden ayırt edebilecek bir kabiliyette yaratıldığı ve sorumlu bir varlık olduğu anlatılmıştır. Bu çalışmada semantik yöntem esas alınarak *fücûr* kavramı; kök ve izafi anlam, zıt ve yakın anlam yönünden incelenmiş, bu kelimenin câhi-liye şiiirinden Kur'an'a geçişte uğradığı anlam değişimine dikkat çekilerek Kur'an'daki anlam alanına ve ifade ettiği manalara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Fücûr, Takvâ, Birr.

Abstract

To understand the Qur'an correctly, analyzing some words and concepts in the verses is crucial, along-side with interpreting a verse with another verse, taking hadith and the narrations of asbâb al-nuzûl into account. *Fujûr* (wickedness), an essential concept for expressing the Qur'anic thought in terms of its relevance with other concepts and the contexts that is present in, should be analyzed from different aspects, even if it isn't mentioned in the Qur'an frequently. While the lexical meaning of *fujûr* is “to split something” and it's commonly used in social context of *jâhiliyya* in the meanings of “to take a false oath, to break one's oath, and evil”, Quran uses this concept as a deed of kafirs and mushriks, contrarily to *birr* (righteousness) and *takwa* (piety). The concept of *fujûr* used similarly to the concepts of *kufr* (disbelief), *kidhb* (falsehood), *fasâd* (corruption) and *fisq* (disobedience). On the other hand, *fujûr* is one of the concepts forming the meaning area of *kufr* and it expresses sins within the scope of disbelief such as “denying the prophets and the afterlife” and “practicing immoral acts”. Besides, through the verses in which *fujûr* and *taqwa* are used oppositely, it is explained that man was created with the ability to distinguish good from evil and that he is a responsible being. In this study, relying on the semantic method, *fujûr* concept is explained in terms of word stem and contextual meaning, with its contraries and near synonyms. Furthermore, this word's meaning area and the meanings it expresses is discussed by drawing attention to its semantic change while passing from jahiliyya poetry to the Qur'an.

Keywords: Tafsîr, Qur'an, Fujûr, Taqwâ, Birr.

Giriş

Kelimeler ve kavramlar, düşüncelerin iletilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Bu se-beple herhangi bir metni anlamada öncelikle kelimelerin bilinmesi gerekmektedir. Dinî metin-lerin açıklanması sürecinde ise kelime ve kavramların tahlil edilmesi ve anlam alanlarının be-lirlenmesi, diğer metinlere nazaran daha bir önem arz etmektedir.¹ Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. 505/1108) dikkat çektiği gibi kelimelerin etimolojik yapılarını incelemek üzere kök anlamlarını araştırmak Kur'an'ın anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü Kur'an kelimelerinin kök anlamlarını bilmek, bir bina inşa etmek isteyen kişiye yardımcı olacak tuğla ve kerpiçler gibi araçların önemi mesabesinde-dir.² Kelime ve kavramların kök anlamı, câhiliye dönemine ait bağlamı, kullanımını ve Kur'an metninde bulunduğu siyakta ifade ettiği anlamların doğru tespit edilme-mesi, Kur'an'ın sahih biçimde anlaşılmasını engelleyecek bir husustur.

¹ Şehmus Demir, “Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 10.

² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kurân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet, ts.), 6.

Özelde ayetlerin, genelde Kur'an'ın doğru anlaşılması için -konuyla ilgili diğer ayetler, Hz. Peygamber'in açıklamaları, esbâb-ı nüzûl rivayetleri gibi- birçok faktörün göz önünde bulundurulması gerekir. Ayetlerde yer alan kelime ve kavramların tahlil edilmesi de bu konuda dikkate alınması gereken hususlardandır. Bahsi geçen kelimelerin kök anlamını tespit etmenin yanı sıra Kur'an bütünlüğünde ifade ettiği izafî anlamların da doğru bir şekilde belirlenmesi de önem arz etmektedir.

Kur'an'da çok fazla kullanılmamasına karşın, bazı kelimelerle kurduğu yakın anlam ve zıt anlam irtibatıyla Kur'an düşüncesinin aktarılmasında temel bir kavram olan *fücûr*, aynı zamanda küfür kavramının anlam alanında bulunan kelimelerden biridir. Bu sebeple *fücûr*, müstakil bir makalenin konusu olmayı ve farklı açılardan incelenmeyi gerektiren bir kavram niteliğindedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *fücûr* kavramıyla ilgili iki çalışma yapılmıştır. Yakup Çiçek tarafından hazırlanan “Kur'an'da Fecir Kavramı” isimli çalışmada sadece fecir vakti ve ilgili hükümlere temas edilmiştir.³ Sadık Kılıç'a ait “İnsan, Fücûr ile Takvâ Ritimleri Arasında “Bir Damla Endişe!” isimli çalışmada ise Şems 91/8. ayet ışığında insanın çift kutuplu yaratılışının mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir.⁴ Her iki çalışmada da *f-c-r* kökünün etimolojik ve semantik tahlilinin yapılmadığı, câhiliye şiirindeki anlamlarına değinilmediği ve bu kavramın, Kur'an metninde bütüncül bir gözle ele alınmadığı görülmektedir. Ayrıca bazı çalışmalarda, küfür kavramının anlam sahasını oluşturan kavramlar incelenirken *fücûr* hakkında da bilgi verilmiştir.⁵ Bu çalışmada *fücûr* kavramı semantik yöntem esas alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle klasik sözlüklerden hareketle *fücûr* kavramının asıl/temel (kök) anlamı, câhiliye şiirine müracaat edilerek İslâm öncesine ilişkin anlamları belirlenmiştir. Devamında anlamca ilişkili olduğu kelimeler tahlil edilmiş, bulunduğu bağlamlar dikkate alınarak Kur'an bütünlüğünde ifade ettiği anlamlara değinilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın sınırları dikkate alınarak *fücûrun*, Kur'an sonrasında ortaya çıkan İslâmî disiplinlerce nasıl ele alındığı ve tanımlandığı konusuna girilmemiştir.

1. Fücûr Kavramının Etimolojik Yapısı

F-c-r (فجر) kökü “yarmak, yırtmak ve açılmak” gibi anlamlara gelir.⁶ Şafak söküp aydınlığın (sabahın) karanlıktan ayrılarak ortaya çıkmasına (*inficâru 'z-zulmeti 'ani's-subhi/ انْفِجَارُ الظُّلْمَةِ عَنِ الصُّبْحِ*) ve suyun şiddetli bir şekilde yerden fişkırmasına (*infecera 'l-mâu inficâran/ انفَجَرَ الْمَاءُ انْفِجَارًا*) *fecr* denir. Buna göre *fecr* kelimesi, aynı zamanda “sabah” anlamında bir isimdir.⁷ “Suyun fişkırıldığı yer” anlamında kullanılan *mefcer/mefâcir* (مفجر/مفاجر) ve *fucra/fucer* (فجرة/فجر) sözcükleri, ayrıca *mefâciru 'l-vâdi/مَفَاجِرُ الْوَادِي* (suyun aktığı vadi), *müinfeceru 'r-*

³ Yakup Çiçek, “Kur'an'da Fecir Kavramı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989), 177-194.

⁴ Sadık Kılıç, “İnsan, Fücûr ile Takvâ Ritimleri Arasında “Bir Damla Endişe!”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* – 1/4 (1999), 1-14.

⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 247-275; H. Mehmet Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar* (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997), 50-63.

⁶ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), “fcr”, 3/302; Ebû Bekr b. Muhammed el-Hasan b. Dureyd, *Cemberatu'l-luga*, thk. Remzî Munîr Be'albekî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), “fcr”, 1/463; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn – Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1964), “fcr”, 11/48-50; Ebu'l-Hasan Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979), “fcr”, 4/475-476; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sübâh*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984), “fcr”, 2/778; Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), “fcr”, 5/3351; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr* (Beyrut: Mektebetu'lübnaân, 1987), “fcr”, 176.

⁷ Halil b. Ahmed, “fcr”, 3/302; İbn Faris, “fcr”, 4/475; İbn Manzûr, “fcr”, 5/3351.

reml/رمل (kumda bulunan yol) ve *ficâr/فجار* (yollar) gibi kelime ve ifadeler, bu kökle ilgili diğer kullanımlardır.⁸

Bu kökün “yarmak ve açılmak” anlamı, zaman içerisinde genişlemiş, günahlara dalmaya (*el-inbi ‘âs ve ‘t-tefettüh fi ‘l-me ‘asî/المعاصي والتفتُّح في المعاصي*) *fücûr* (فجور) denmiştir. Bu nedenle “yalan söylemek” eylemi, *fücûr* sözcüğüyle nitelenmiştir. Daha sonra bu mana daha bir genişleyerek haktan sapan herkese *fâcir* (فاجر) denmiştir.⁹ Diğer taraftan *fücûrun* “helal olmayan bir işi yapmak” anlamına geldiği, dolayısıyla “yalan yere yemin etmek”, “zina yapmak”, “günaha batmak (*fisk*)” ve “yalan söylemek” gibi günahları kapsadığı belirtilmiştir.¹⁰ “Fılan kişi yalan söyledi ve günah (zina) işledi” anlamında *kad rakibe fulânun fecratün ve fecâri* (قد ركب فلاً فجرة وفجار) cümlesi kullanılır.¹¹ *F-c-r* kökünde “inkâr etmek” ve kunût duasında geçen *men yef‘curuke* (من يفجر) ifadesinde olduğu gibi “isyan etmek ve karşı çıkmak” anlamları da vardır. Bu kökten türeyen *ef‘cera* (أفجر) formu da “kaynaktan su çıkarmak” anlamının yanı sıra “haktan batıla meyletmek”, buna bağlı olarak “yalan söylemek”, “isyan etmek” ve “inkâr etmek” anlamlarında kullanılır. *Fücûr* bu olumsuz muhtevasıyla *birr* (بر) kelimesinin karşıtı olmaktadır.¹² Öte yandan *fücûrun* “haktan ve gayeden sapsamak” anlamı dikkate alındığında, doğruluktan (sıdk) ve amaçtan sapmaları nedeniyle “yalan söyleyen” (*kâzib*), “Hakkı yalanlayan” ve “kâfir” insan tipleri aynı zamanda *fâcir* sözcüğüyle nitelenmiştir.¹³ Bu çerçevede Râgıb el-İsfahânî, *fücûrun*, “diyanet örtüsünün yırtılması” anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁴

Araplar, Beled-i Harâm’da (Mekke’de) haram aylarda yapılan savaşları *ficâr* (*yevmü ‘l-ficâr*) diye nitelenmiştir.¹⁵ Çünkü onlar, Ukaz’da meydana gelen bu savaşlarla iftihar etmişler ve hertürlü kutsalı çiğnemeyi mübah görmüşlerdir.¹⁶

Felaketler ansızın geldiğinde *infecera aleyhimu ‘l-kavmu* ve *infecerat aleyhimu ‘d-devâhî* (انفجر عليهم القوم وانفجرت عليهم الدواهي) cümleleri kullanılır.¹⁷ Bu kullanımda da mecazî bir yırtılma ve patlamadan bahsedildiği görülmektedir.

F-c-r köküyle ilgili kullanımların hepsi olumsuz muhtevada değildir. Çünkü bu kökten alınan *fecer* sözcüğünün olumlu anlamda kullanıldığı, cömertlik ve iyilikteki üstün çabayı (*te-feccür*) ifade ettiği gözlenmektedir.¹⁸ *Raculün zû fecer/رجل ذو فجر* (iyilik sahibi olan kişi) ifadesi bununla ilgili bir kullanımdır.¹⁹ Ayrıca *fecr* sözcüğünün “iyilik” (*ma ‘rûf*) anlamını da ihtiva ettiği ve bununla ilgili olarak *ve mâ eksera fecrahû/وما أكثر فجره* (Onun iyiliği ne kadar çoktur!) taaccup ifadesinin kullanıldığı belirtilmiştir.²⁰

Sonuç olarak *f-c-r* kökünün temel anlamının “yarmak” olduğu ifade edilebilir.²¹ Karanlığı yarılmasıyla aydınlığın ortaya çıkması, dağların ve vadilerin yarılmasıyla suların fişkırması,

⁸ Halil b. Ahmed, “fcr”, 3/302; İbn Dureyd, “fcr”, 1/463; İbn Faris, “fcr”, 4/475; Cevherî, “fcr”, 2/778.

⁹ İbn Faris, “fcr”, 4/475. Ayrıca bk. İbn Dureyd, “fcr”, 1/463.

¹⁰ Ezherî, “fcr”, 11/50; Cevherî, “fcr”, 2/778; İbn Manzûr, “fcr”, 5/3352.

¹¹ Halil b. Ahmed, “fcr”, 3/302; Ezherî, “fcr”, 11/47.

¹² Ezherî, “fcr”, 11/49; İbn Manzûr, “fcr”, 5/3352.

¹³ Ezherî, “fcr”, 11/50; Feyyûmî, “fcr”, 176.

¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, “fcr”, 373.

¹⁵ Ebû Osman Amr b. Bahr El-Câhız, *Kitâbu ‘l-hayevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Mektebetu Cahız, 1965), 1/165-166.

¹⁶ Halil b. Ahmed, “fcr”, 3/302; Ezherî, “fcr”, 11/49; İbn Faris, “fcr”, 4/476; Cevherî, “fcr”, 2/778; İbn Manzûr, “fcr”, 5/3353.

¹⁷ Halil b. Ahmed, 3/302; Ezherî, “fcr”, 11/47.

¹⁸ İbn Faris, “fcr”, 4/476; Cevherî, “fcr”, 2/778. İbn Manzûr, 5/3351. Ayrıca bk. Ezherî, “fcr”, 11/48.

¹⁹ İbn Dureyd, “fcr”, 1/463.

²⁰ Halil b. Ahmed, “fcr”, 3/302.

²¹ Ezherî, “fcr”, 11/50; Feyyûmî, “fcr”, 176; Râgıb el-İsfahânî, “fcr”, 373.

itidal halinin yırtılmasıyla fışk ve tuğyan olan isyanların zuhur etmesi ve imsak (cimrilik) halinin yırtılmasıyla keremin ortaya çıkması gibi durumların her birinde bir “yarmak” anlamı olduğu görülmektedir.²²

2. Câhiliye Şiirinde *Fücûr* Kavramı

Kur'an tefsirinde, ayetlerde geçen kelimelerin tahlili için câhiliye şiirine başvurmak, erken dönemlerden itibaren takip edilen bir usuldür. Bu usulün, ayetlerin doğru anlaşılmasına katkıda bulunan faktörlerden biri olduğu kabul edilmiştir.²³ Bu nedenle *fücûr* kavramının Kur'an'daki kullanımını ve anlamlarına geçmeden önce Kur'an öncesi dönemdeki kullanımına ve anlamlarına işaret etmek önem arz etmektedir.

F-c-r kökü isim ve fiil formlarıyla câhiliye şiirinde kullanılmıştır. Teebbeta Şerran'a (öl. 540) ait aşağıdaki şiirde geçen *fecr* kelimesi, “sabah” anlamındadır:

وَقَدْ لَاحَ صَوْنُ الْفَجْرِ عَرْضًا كَأَنَّهُ
بَلَمَحْتِهِ أَقْرَابٌ أَتَلَقَ أَذْهِمُ

“Sabah ışığının belirtisi görüldü,

(Bu) parıltısıyla sanki o, (siyahı baskın) alaca kalçalı (ata) benzemektedir.”²⁴

İmruu'l-Kays'ın (öl. 540) şiirinde ise *fâcir* sözcüğü *hilfe* (yemin) kelimesiyle birlikte “yalan yere yemin etmek” anlamını ifade etmektedir:

حَافَتْ لَهَا بِاللَّهِ حِلْفَةً فَاجِرٍ
لَنَامُوا فَمَا إِنْ مِنْ حَدِيثٍ وَلَا صَالٍ

“(Sen, beni geceleyin muhabbete dalanlar (sümmâr) ile korkutunca), onların uyuduklarına, ne bir söz dinleyenin ne de ateşle ısınanın kalmadığına, *yalancının yemin etmesi* gibi Allah'a yemin ettim.”²⁵

Nabiga ez-Zübyânî'nin (öl. 604), müttefiki olan Esedoğulları'na saldırma niyetinde olan Absî'lere destek vermeye çalışan Uyeyne'yi tehdit ettiği şiirinde *fücûr* kelimesi, “yemini bozma” anlamında kullanılmıştır:

إِذَا حَاوَلْتَ فِي أَسَدٍ فُجُورًا
فَإِنِّي لَسْتُ مِنْكَ وَأَلَسْتُ مِنِّي

Yemini bozarak Esedoğulları'na saldırdığında, ben senden değilim sen de benden değilsin.”²⁶

Yine Nabiga ez-Zübyânî, Esedoğulları'na vefasızlık yapması ve antlaşmayı bozması için çağrıda bulunan Zur'a'ya karşı çıkararak vefasını sürdürmüş ve iyiliği tercih etmiştir. Zur'a'yı da vefasızlık ve antlaşmayı bozmakla nitelemiştir. Bu durum onun şiirine şöyle yansımıştır:

إِنَّا اقْتَسَمْنَا خُطْبَيْنَا بَيْنَنَا
فَحَمَلْتُ بَرَّةً وَاحْتَمَلْتُ فَجَارَ

“Benimle senin aranda iki yol var. Ben iyiliği aldım, sense *kötülüğü*.”²⁷

Ayrıca *f-c-r* kökü câhiliye dönemine ait başka şiirlerde yalan yere yemin etmek ve yemininden/sözünden dönmek,²⁸ sabah,²⁹ meyletmek,³⁰ cömertlik ve çokça iyilikte bulunmak³¹

²² Hasen el-Muştafavî, *et-Tabkâke fî kelimâti'l-kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), “fcr”, 9/32.

²³ Sadreddin Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990), 105-121.

²⁴ Teebbeta Şerran, *Dîvânü Te'bbeta Şerran ve abbârîhi*, nşr. Ali Zulfikâr Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984), 208.

²⁵ İmruu'l-Kays, *Dîvânü İmri'l-Kays*, şrh. Ebî Saîd es-Sukkerî, thk. Enver Alyân Ebû Suveylim – Muhammed Ali eş-Şevâbike (el-Ayn: Merkezu Zâyid li't-Turâs ve't-Tâtârih, 2000), 32.

²⁶ Nâbîga ez-Zübyânî, *Dîvânü'n-Nâbîga ez-Zübyânî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1985), 127.

²⁷ Nâbîga ez-Zübyânî, *Dîvânü'n-Nâbîga ez-Zübyânî*, 55.

²⁸ Nâbîga ez-Zübyânî, *Dîvânü'n-Nâbîga ez-Zübyânî*, 156; Bîşr b. Ebu Hâzîm el-Esedî, *Dîvânü Bîşr b. Ebî Hâzîm el-Esedî*, thk. İzzet Hâsan (Dimeşk: Matbûâtu Mudîriyyeti İhyâi't-Turâsi'l- Qadîm, 1960), 91.

²⁹ Zuheyir b. Eb Sulmâ, *Şîru Zubeyr b. Ebî Sulmâ*, şrh. el-A'lem eş-Şentemerî, nşr. Fahreddîn Qabâve (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1980), 133.

³⁰ Lebid b. Rabî'a el-Âmirî, *Şerhu Dîvâni Lebid b. Rabî'a el-Âmirî*, thk. İhsan Abbâs (Kuveyt: Matbaatu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1962), 222.

³¹ Kays b. el-Hatîm, *Dîvânü Kays b. el-Hatîm*, thk. Nâsiruddîn el-Esed (Beyrut: Dâru Sâdir, 1967), 239.

manalarında kullanılmıştır. Burada verilen şiirlerden hareketle *f-c-r* kökünün Kur'an öncesinde "sabah, yalan yere yemin etmek, yemini bozmak, kötülük, meyletmek ve cömertlik" gibi anlamlarda kullanıldığı ifade edilebilir. Diğer taraftan kelimenin câhiliye şiirinde *birr* kelimesinin karşıtı olarak geçtiği görülmektedir.

3. Kur'an'da *Fücûr* Kavramı

Ağırlıklı olarak Mekki sûrelerde geçen *fücûr* kavramı, Kur'an'da bazı kelime ve kavramlarla irtibatlı bir şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle *fücûrun*, Kur'an bütünlüğünde kullanımı ve anlam alanının net bir şekilde ortaya konabilmesi için kendisiyle anlam yönünden ilişkili olan kelime ve kavramların tahlil edilmesi ve onunla olan irtibat yönlerinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

3.1. *Fücûr* Kavramıyla İlgili Kelimeler

*Fücûr*la anlamca ilişkili olan kelime ve kavramlar, "yakın anlamlı" ve "karşıt anlamlı" şeklinde iki kısımda değerlendirilebilir. *F-c-r* kökünün sözlük anlamını ve Kur'an'da farklı bağlamlardaki kullanışlarını dikkate alarak onunla anlam yönünden irtibatlı olan kelimeleri tespit etmek mümkündür.

a-*Fücûr*la Yakın Anlamlı Kelimeler: *Fücûr*a anlam yakınlığı olan kelimeler temelde iki kategoride değerlendirilebilir. *Birinci kategoride* kök/sözlük anlam düzeyinde *fücûr*la yakın anlamlı olan kelimeler bulunur. Bu kelimeler, Kur'an'da *fücûr*la aynı bağlamda geçmez. *Felak* kelimesi bunlardan biridir. Sözlükte "yarık/gedik" ve (bir şeyden) uzaklaşmak ve ayrılmak",³² "bir şeyi yarmak ve onun bir kısmını bir kısmından ayırmak"³³ anlamına gelen *felak*, Kur'an'da sabah³⁴ ve karanlığın yarılıp sabahın ortaya çıkması,³⁵ tohumun ve çekirdeğin yarılması³⁶ ve denizin yarılması³⁷ anlamlarında geçer. Ayrıca *fecr* ve *felak* kelimeleri "sabah" anlamında kullanılır.³⁸ Yakın anlamlı kelimelerden biri de *becs* (*b-c-s*) sözcüğüdür. Sözlükte "Kırba veya taş yahut suyun çıktığı yerdeki yarılma"³⁹ anlamını ifade eden bu kelime, bir ayette "taşın yarılıp ondan suyun fişkırması manasında" kullanılır.⁴⁰ *Fücûr*la yakın anlamlı kelimelerden olan *şakk*, sözlükte "bir şeyde gerçekleşen yarık/delik"⁴¹ anlamına gelir. Bu kelime Kur'an'da geçtiği ayetlerin bir kısmında taşların çatlayıp içinden su çıkması,⁴² yer yarılmak,⁴³ gök yarılmak⁴⁴ ve ay yarılmak⁴⁵ anlamlarında geçer. Sözlükte "yarmak, duvardaki yarık/gedik ve bir şeyde gerçekleşen açılma"⁴⁶ anlamına gelen *ferc* de benzer bir kelimedir. Kur'an'da iki ayette "gök yarılmak"⁴⁷ anlamıyla kullanılır. Ayrıca asıl anlamı "bir şeyi uzununa yarmak"⁴⁸ olan ve Kur'an'da yaygın bir şekilde "Allah'ın yaratması"⁴⁹ anlamında geçmekle birlikte bazı ayetlerde

³² İbn Fâris, "flk", 4/452.

³³ Râgıb el-İsfahânî, "flk", 385.

³⁴ el-Felak 113/1.

³⁵ el-En'âm 6/96.

³⁶ el-En'âm 6/95.

³⁷ eş-Şuarâ 26/63.

³⁸ Halil b. Ahmed, "fcr", 3/302; Râgıb el-İsfahânî, "flk", 385.

³⁹ Halil b. Ahmed, "bcs", 1/114.

⁴⁰ el-A'râf 7/160.

⁴¹ Râgıb el-İsfahânî, "şkk", 264.

⁴² el-Bakara 2/74.

⁴³ Meryem 19/90; Kâf 50/44; Abese 80/26.

⁴⁴ el-Furkân 25/25; er-Rahmân 55/37; el-Hâkka 69/16; el-İnşikâk 84/1.

⁴⁵ el-Kamer 54/1.

⁴⁶ İbn Fâris, "frc", 4/498; Râgıb el-İsfahânî, "frc", 375.

⁴⁷ el-Mürselât 77/9; Kâf 50/6.

⁴⁸ Râgıb el-İsfahânî, "ftr", 382.

⁴⁹ Örnek olarak bk. el-En'âm 6/14, 79; Hûd 11/51.

“göklerin yarılması”⁵⁰ manasında kullanılan *fatr* (f-t-r), bu tür kelimelerden biridir. Buraya kadar ele alınan kelimelerin, sözlük anlam düzeyinde *fücûr*la yakın anlam irtibatı vardır. Bunların her birinde mevcut olan “bir şeyi yarmak ve ikiye ayırmak” anlamı dikkat çekmektedir.

İkinci kategoride yer alan kelimelerin, kök anlam itibariyle değil, Kur'an'da bulunduğu siyakta ifade ettiği anlam açısından *fücûr*la yakın anlam ilişkisi vardır. *Küfür* kavramı bunlardan biridir. *Fücûr*, *küfür* kavramının anlam alanına dâhil olan kelimelerden biridir⁵¹ ve Kur'an bü-tünlüğünde ifade ettiği dinî anlam itibariyle *küfür*le yakın anlamlı bir şekilde kullanılır. Kur'an'da çokça yer alan ve birçok kavramla anlam ilişkisi olan odak kavramlardan biri olan *küfür*ün asıl anlamı “bir şeyi örtmek”tir.⁵² Herhangi bir şeyi örten nesne *kâfir* diye nitelenir. Bu çerçevede tohumu toprakla örten çiftçiye ve gündüzü örten geceye *kâfir* denmiştir.⁵³ Asıl anlamı “maddi şeyleri örtmek” olan *küfür*, zaman içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak nimet, burhan ve ayetin örtülmesi örneklerinde olduğu gibi “manevi şeylerin örtülmesi” manasında kullanılmıştır.⁵⁴ Bu durumda *küfür*, imanın zıddı bir konuma yerleşmiş ve “hakkın örtülmesi” anlamını ihtiva etmiştir. *Küfrân-ı nimet* terkibi de buna benzer bir ifadedir. Çünkü *küfrân-ı nimet*, nimetin inkâr edilmesi ve nimete şükürle mukabelede bulunmayı terk ederek nimetin gizlenmesi anlamını ifade eder. Küfrün en büyüğü vahdaniyeti, şeriatı ve nübüvveti inkâr etmektir. *Küfrân* kelimesi daha çok nimetin inkâr edilmesi, *küfr* (كفر) ise daha çok dinin inkârı konusunda kullanılır. *Küfür* (كفور) ise her iki durumu birden ifade eder.⁵⁵ Küfür kavramı Kur'an'da genel itibariyle iki manada geçer. Birincisi şükürün karşıtı olarak “nankörlük” anlamında kullanılışındır. *Küfür*le *şükür* kavramlarının karşıt kullanıldığı bazı ayetlerde nankörlük anlamı belirgindir.⁵⁶ Küfrün Kur'an'daki ikinci manası, imanın karşıtı olan “inkâr” anlamıdır. Küfür kavramının bu anlamı Kur'an'da yaygın bir şekilde⁵⁷ bulunur.⁵⁸ *Fücûr*la *küfür* kavramları, Abese 80/42 ve Nûh 71/27. ayetlerde birlikte geçer.

*Fücûr*la yakın anlam irtibatı olan ve aynı bağlamda geçen kelimelerden biri de *fesâd* sözcüğüdür. İyi ve doğru her şeyi ifade eden⁵⁹ *salâh* kavramının karşıtı⁶⁰ olan ve sözlükte “bir şeyin itidalin dışına çıkması”,⁶¹ “Allah'ın düzene koyduğu şeyin bozulması”⁶² anlamını ifade eden *fesâd*, Sâd sûresinde *salâh*ın karşıtı olarak geçer. Söz konusu ayette, Allah'a inanıp hayırlı ve güzel işler yapanların, yeryüzünde düzeni bozanlarla bir tutulmayacağı, muttakilerle günaha batmış olanların (*fücûr*) aynı kefeye konulmayacağı ifade edilir.⁶³

⁵⁰ eş-Şûrâ 42/5; el-Müzzemmil 73/18; el-İnfîtâr 82/1; el-Mülk 67/3.

⁵¹ Geniş bilgi için bk. Izutsu, *Kur'an'da Dîni ve Ablâkî Kavramlar*, 247-275.

⁵² İbn Fâris, “kfr”, 5/191; Râgıb el-İsfahânî, “kfr”, 433; Hakîm et-Tirmizî, *Tabsîlu neẓâiri'l-Kur'an*, thk. Hüsnâ Nasr Zeydân (b.y.: Matbaatu's-Saâde, 1969), 24.

⁵³ Halil b. Ahmed, “kfr”, 4/38-39; İbn Fâris, “kfr”, 5/191; Râgıb el-İsfahânî, “kfr”, 433.

⁵⁴ Üde Ebû Halil Üde, *et-Tatavvuru'd-delâli beyne lugati's-ş-ir'l-câbilî ve lugati'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 271.

⁵⁵ İbn Fâris, “kfr”, 5/191; Râgıb el-İsfahânî, 433-434; Muhammed Nureddin el-Müneccid, *el-İştirâku'l-lafzî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Şam: Daru'l-Fikri, 1999), 214. Ayrıca bk. Halil b. Ahmed, “kfr”, 4/38.

⁵⁶ el-Bakara 2/152; İbrâhîm 14/7; en-Neml 27/40; Lokmân 31/12; el-İnsân 76/3. Ayrıca bk. İbrâhîm 14/28; eş-Şûrâ 42/48; el-İsrâ 17/66-67; el-Enbiyâ 21/94; en-Nahl 16/112; el-Ankebût 29/66.

⁵⁷ Örnek olarak bk. Âl-i İmrân 3/70; el-İsrâ 17/89; el-Enbiyâ 21/30; el-Bakara 2/28, 109; Sebe' 34/31.

⁵⁸ Geniş bilgi için bk. Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, 43-50. Ayrıca bk. Hasan Türkmen, “Kur'an'da Küfür Kavramının Semantik Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/76 (2020), 773-784.

⁵⁹ Ömer Dumlu, “Salâh Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 148.

⁶⁰ Halil b. Ahmed, “fsd”, 3/321; Dumlu, “Salâh Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, 147-148.

⁶¹ Râgıb el-İsfahânî, “fsd”, 379.

⁶² Hakîm et-Tirmizî, *Tabsîlu neẓâiri'l-Kur'an*, 31. Ayrıca geniş bilgi için bk. Duran Ali Yıldırım, “Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2016/1), 123-147.

⁶³ Sâd 38/28.

*Fücûr*la aynı bağlamda ve yakın anlamlı bir şekilde kullanılan kelimelerden biri de *kizb* sözcüğüdür. *Sıdkın* karşıtı olan *kizb*,⁶⁴ Kur'an'da Mutaffifin,⁶⁵ Şems⁶⁶ ve İnfîtâr⁶⁷ sûrelerinde *fücûr*la aynı bağlamda ve irtibatlı bir şekilde kullanılır.

*Fücûr*la anlam benzerliği olan kelimelerden biri de *fisk* sözcüğüdür. *Fücûr*la aynı bağlamda geçmeyen *fisk*, “itaatten çıkmak”⁶⁸ ve “şeriatın sınırının dışına çıkmak”⁶⁹ anlamına gelir ve küfrün anlam alanına dâhil olan kavramlardan biridir.⁷⁰ Taze hurmanın kabuğundan çıkması (*fesakati'r-rutabetu*) ve farenin deliğinden çıkması bu kökle ifade edilir. Yuvasından çıkan fareye *fuveysika* denir. Farenin yuvasından çıkışı normal değil, hoşlanılmayan bir çıkıştır. Çünkü o zarar vermek ve ifsat için çıkar.⁷¹ *Fisk*, Kur'an'da kâfir, müşrik, münafik, Hristiyan ve Yahudi gibi inanç gruplarına izafe edildiği⁷² gibi bazı ayetlerde de müminlere izafe edilmiştir.⁷³ Diğer bir ifadeyle Kur'an'da *fisk* sözcüğü, kâfir, müşrik, Yahudi, Hristiyan ve münafıklar için kullanıldığı gibi dinin emirlerine aykırı hareket eden müminler için de kullanılmıştır. Kur'an'da inanç yönünden olumsuz bir vasıf olarak zikredilen *fisk*, bütün inanç gruplarına sirayet edebilen bir mahiyete sahiptir.⁷⁴

b-Fücûrla Karşıt Anlamlı Kelimeler: *Fücûr*un dinî anlamda geçtiği ayetlerde bazı kavramların karşıtı olarak kullanıldığı görülür. *Fücûr*un tam zıddı olarak geçen *birr* kelimesi bunlardan biridir. *Birr* sözcüğü, *bahr* (deniz) kelimesini zıddı olan *berr* (kara) kelimesinden türemiştir. *Berr* sözcüğündeki genişlik anlamı dikkate alınarak kendisinden *birr* türetilmiştir ve “hayırlı işlerin genişletilmesi ve yayılması” anlamına gelir. Allah'a izafe edildiği gibi insanlara da izafe edilir. Allah'ın bir fiili olduğunda “Allah'ın sevap/mükâfat vermesi”, insanların fiili olduğunda ise “itaat” anlamını ifade eder. Ayrıca *birr* hem inançlarla hem de amellerle ilgili kullanılır.⁷⁵ *Birr* kelimesinin, aynı zamanda ‘*ukûk* (itaatsizlik) kelimesinin karşıtı olduğu ifade edilir.⁷⁶ *B-r-r* kökünden türeyen *berr* formu, bazı ayetlerde *birr* ile aynı içerikle kullanılır.⁷⁷ *Birr* kavramı, Kur'an'da bazı ayetlerde *iman*, *infak*, *zekât*, *ahde vefa*, *sabır*, *sıdk*, *takvâ*, *salâh/ıslâh* ve *kıst* (adalet)⁷⁸ gibi kavramlarla birlikte zikredilir. Bu kavramların Kur'an mesajı açısından olumlu kavramlar oldukları dikkat çeker. *Birr*, Mâide ve Mücâdele sûresinde *takvâ* kelimesiyle birlikte *ism* (günah) ve ‘*udvân* (düşmanlık),⁷⁹ Meryem sûresinde *cebbâr* (zorba), ‘*asiyy* (isyankâr) ve ‘*şakiyy* (isyankâr, bedbaht)⁸⁰ ve İnsân sûresinde de *küfür* kavramıyla karşıt

⁶⁴ İbn Fâris, “kzb”, 5/167.

⁶⁵ el-Mutaffifin, 83/7-13.

⁶⁶ eş-Şems 91/7-12.

⁶⁷ el-İnfîtâr 82/6-14.

⁶⁸ İbn Fâris, “fsk”, 4/502.

⁶⁹ Râgıb el-İsfahânî, “fsk”, 380.

⁷⁰ Geniş bilgi için bk. Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 247-275; Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, 50-63.

⁷¹ İbn Fâris, “fsk”, 4/502; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Mu'cemu'l-furûku'l-lugaviyye*, thk. eş-Şeyh Beytullâh Beyât - Muessesetü'n-Neşri'l-İslâmî (b.y.: Muessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412), 405-406; Yakup Bıykoğlu, “Kur'an'da İnanç Özellikleri Bağlamında Olumsuz İnsan Karakteri Örneği: Fisk ve Fâsıklık”, *Uluslararası Kâşiflik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu Üniversitesi, 2016), 2/239.

⁷² es-Secde 32/18; el-Bakara 2/59, 99; et-Tevbe 9/67; el-Mâide 5/47, 59, 81; Al-i İmrân 3/110; el-Hadîd 57/27.

⁷³ en-Nûr 24/4; el-Bakara 2/197, 282.

⁷⁴ Bıykoğlu, “Kur'an'da İnanç Özellikleri Bağlamında Olumsuz İnsan Karakteri Örneği: Fisk ve Fâsıklık”, 255.

⁷⁵ Râgıb el-İsfahânî, “br”, 40. Ayrıca geniş bilgi için bk. Mesut Okumuş, “Kur'an'da “Birr” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, *Dinî Araştırmalar* 5/14 (2002), 97-115.

⁷⁶ İbn Dureyd, “br”, 1/67.

⁷⁷ Meryem 19/14, 32; et-Tûr 52/28.

⁷⁸ el-Bakara 2/177, 189, 224; Âl-i İmrân 3/92; el-Mücâdele 58/9; el-Mümtehine 60/80.

⁷⁹ el-Mâide 5/2; el-Mücâdele 58/9.

⁸⁰ Meryem 19/14, 32. Ayrıca bk. el-Mücâdele 58/9.

kullanılır.⁸¹ *Birr* kavramının Kur'an'da bu şekilde kullanımından hareketle *ism*, 'udvân, cebbâr, asiyy, şakiyy ve küfür kavramlarının karşıtı; iman, infak, zekât, ahde vefa, sabır, sıdk, takvâ, salâh/islâh ve kıst (adalet) gibi kavramların da benzeri (yakın anlamlı) olarak geçtiğini söylemek mümkündür. *Birr* (*ebrâr* şeklinde) kavramı, iki sûrede *fücûr* (*füccâr*) ile zıt konumdadır.⁸²

*Fücûr*la karşıt kullanılan kelimelerden biri de *takvâ*'dır. *Birr*le yakın anlamlı bir şekilde kullanılan bu kavram, *fücûr*un tam zıddı konumda geçer. Bir şeyi, kendisi dışındaki başka bir şeyle uzaklaştırmak,⁸³ korumak, kötülüğe karşı korumak, himaye etmek,⁸⁴ bir şeyi, kendisine eziyet eden ve zarar veren şeyden korumak⁸⁵ anlamındaki *v-k-y* kökünden türeyen *takvâ*, korkulan şeylerden sakınma ve insanın mahzurlu şeylerden uzak durarak kendisini günahlardan koruması anlamına gelir.⁸⁶ Câhiliye döneminde "kişiyle korktuğu şey arasında onu koruyacak bir engel koymak"⁸⁷ anlamında geçen ve genel itibariyle dinî muhtevayla kullanılmayan *takvâ*,⁸⁸ Kur'an'da insanın, Allah'ın azabı ve gazabından kendini koruması için sâlih amel işlemesi anlamını ifade eder. *Takvânın* hem câhiliye dönemi hem de Kur'an metninde "kötülüklerden sakınma" anlamını ihtiva ettiği görülür. Câhiliye anlamıyla *takvâ*, insanların çevrelerinden bilip tanıdıkları somut araçlarla dünya hayatının kötülüklerine karşı korunma anlamını ifade eder.⁸⁹ Kur'an'da ise *takvâ*, yalnız Allah'a itaat ve kulluk edip onun emirlerinin gereğini yaparak ve yasaklarından kaçınarak Allah'tan ve onun azabından sakınmak; nefsi, azabı gerektirecek şeylerden korumak manasına gelir.⁹⁰ *Takvâ* iki ayette *fücûr*la karşıt kullanılmıştır.⁹¹

3.2. Fücûr Kavramının Kur'an'daki Anlamları

F-c-r kökü Kur'an'da isim ve fiil formlarıyla yürmi bir ayette olmak üzere toplam yirmi dört defa geçer. Dokuz ayette fiil, on beş ayette ise isim formuyla kullanılır. Kur'an bütünlüğünde bu kökün temelde üç anlamda kullanıldığı görülür.

3.2.1. Taşın ve Toprağın Yarılması

F-c-r kökü iki ayette taşın yarılıp ondan suyun fişkırması anlamını ifade eder. İsrailoğulları'nın kıssasının ele alındığı Bakara 2/60. ayette, Hz. Mûsa'nın, kavmi için su istemesi üzerine ona asasını taşa vurması emredilir, bunun üzerine taştan on iki gözenin fişkırıldığı (*infecera*) belirtilir. Taşın yarılmasından bahseden diğer ayetin konusu da İsrailoğulları'dır. Söz konusu ayette Allah'ın emirleri karşısında onların kalplerinin taş gibi olduğu, hatta taştan da

⁸¹ el-İnsân 76/3-5.

⁸² el-İnfıtâr 82/9-14; el-Mutaffifin 83/7-26. Ayrıca bk. Okumuş, "Kur'an'da "Birr" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", 104-105.

⁸³ İbn Fâris, "vky", 6/131.

⁸⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde, *el-Mubkem ve'l-mubâtu'l-a'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), "vky", 6/598-599.

⁸⁵ Râgıb el-İsfahânî, "vky", 530-531.

⁸⁶ Râgıb el-İsfahânî, "vky", 531-532. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, "Kur'an'da "Selâm Olsun!" İfadesiyle Eslenliğe Mazhar Olacağı Belirtilen Davranışlar", *Dergibant* 9/1 (2021), 161-162.

⁸⁷ Yahyâ b. Ali b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu dîvânî'l-hamâse* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1431), 1/320-322; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 299-300; H. Mehmet Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 26.

⁸⁸ Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 299.

⁸⁹ Üde, *et-Tatavvur*, 316. Ayrıca bk. Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", 29.

⁹⁰ Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985), 68; Celaluddîn el-Mahallî-Celâluddîn es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, thk. Fahreddîn Kabâve (Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 2003), 2, 4; Üde, *et-Tatavvur*, 316. Ayrıca bk. Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", 41; Ali Kaya, "Câhiliyeden Kur'an'a Kerem Kavramı", *Dergibant* 9/1 (Mayıs 2021), 384.

⁹¹ eş-Şems 91/8; Sâd 38/28.

daha katı olduğu ifade edilir, akabinde yarılp içinden ırmaklar fışkıran (*tefeccera*) taşların olduğuna dikkat çekilir.⁹² Dikkat edilirse bu ayetlerde *infecera* ve *tefeccera* formlarıyla geçen *f-c-r* kökü, temel anlamı olan “yarmak” manasında kullanılmıştır.

F-c-r kökünün, yerin yarılp ondan suyun fışkırması anlamında geçtiği ayetler Mekki sûrelerde yer alır. Kamer sûresinde, Hz. Nûh’un duasının⁹³ akabinde Allah Teâlâ’nın göğün kapılarını açıp bardaktan boşanırcasına yağmurlar yağdırdığı ve yerden kaynaklar fışkırttığı (*feccernâ*) ifade edilir.⁹⁴ Yâsîn sûresinde, Allah’ın varlığı ve kudretinin delilleri bağlamında örnekler sıralanırken⁹⁵ onun insanlar için hurma ve üzüm bahçeleri yarattığı ve oralarda pınarlar akıtmasına (*feccernâ*) işaret edilir.⁹⁶ Kehf sûresinde biri mümin, diğeri kâfir iki komşunun kıssasının geçtiği yerde,⁹⁷ Allah’ın kâfir komşuya iki üzüm bağı verdiği ve bu bağlar arasında ırmaklar akıtacağı (*feccernâ*) belirtilir.⁹⁸ Görüldüğü gibi bu üç ayette *f-c-r* kökü, *feccernâ* formuyla Allah’a izafe edilmiş ve sözlük anlamında kullanılmıştır. Bu kökün (*tef’cura-tufeccira-tefcîr* şeklinde) üç defa tekrar edildiği İsrâ 18/90-91. ayetlerde ise müşriklerin alaycı bir üslupla Hz. Peygamber’den yersiz isteklerine yer verilir. Söz konusu ayetlerde müşrikler, yerden su fışkırtmadıkça, hurma ve üzüm bahçesine sahip olup onda nehirler akıtmadıkça kendisine iman etmeyeceklerini söylemişlerdir. *F-c-r* kökünün bu ayetlerde de “yarmak” manasına geldiği görülmektedir.

İnfîtâr sûresinde, denizlerin kaynatılmasından bahseden ayet de⁹⁹ bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayette geçen *fuccirat* cümlesine ilişkin denizlerin birbirlerine karıştırılması, suların birbirlerine karışıp yok olması, tatlı su ile tuzlu suyun birbirlerine karıştırılması ve bu ikisinin arasındaki engelin kalkmasıyla denizlerin tek bir deniz haline gelmesi gibi açıklamalar yapılmıştır. Denizler arasında bulunan engel ise yeryüzünün sarsılması ve yarılmasıyla ortadan kalkar. Böylece denizler birbirlerine açılır ve katılır.¹⁰⁰ Bu ayette de açılma ve yarıma anlamı dikkat çekmektedir.

3.2.2. Karanlığın Yarılması

F-c-r kökünden türeyen *feccer* kelimesi, bazı ayetlerde karanlığın yarılp sabahın ortaya çıkması yani “sabah” anlamında geçer. Bu kelime iki ayette yalın olarak üç ayette de *Kur’an*, *salât* ve *matla’* sözcüklerine izafe edilerek kullanılmıştır. Yalın olarak kullanıldığı Bakara 2/187. ayette oruç gecesi mubah olan şeylere değinilir. Ayetin bir bölümünde “sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar” yemek yenilmesinde bir sakınca olmadığı ifade edilir. Bu kelimenin yalın bir şekilde geçtiği Fecr sûresinin ilk ayetinde *feccer* sözcüğüne yemin edilir. Burada geçen *feccer*le ilgili olarak “gündüz, sabah namazı, sabahın aydınlığı, gündüzün başlangıcı, bütün gündüz, Kurban Bayramı gününün fecri, Zilhicce’nin fecri ve Muharrem’in ilk günü” gibi açıklamalar yapılmıştır.¹⁰¹ İbn Abbas’a (öl.

⁹² el-Bakara 2/74.

⁹³ el-Kamer 54/10.

⁹⁴ el-Kamer 54/11-12.

⁹⁵ Yâsîn 36/33-40.

⁹⁶ Yâsîn 36/34.

⁹⁷ el-Kehf 18/32-43.

⁹⁸ el-Kehf 18/33. Ayrıca insan sûresinde, iyi insanlara (*ebrâr*) cennette verilecek mükafatlara değinilir ve onların cennette içecekleri ve diledikleri şekilde akıtacakları (*iyüficcirûnehâ tefcîrâ*) cennet içeceğine işaret edilir. (el-İnsân 76/5-6).

⁹⁹ el-İnfîtâr 82/3.

¹⁰⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’-l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Heccr, 2001), 24/174-175; Cârullâh Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vücuti’t-te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Mektebetu’l-Ubeykân, 1998), 6/329; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 31/77-78.

¹⁰¹ Taberî, *Câmi’-u’l-beyân*, 24/344-345; Cemâluddîn Ebu’l-Ferec Andurrahmân İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr* (Beyrut: Mektebetu’l-İslâmî, 1984), 9/102-103; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 31/162-163.

68/687-688) dayandırılan bir rivayete göre buradaki *feccr* sözcüğüyle bildiğimiz “sabah” kastedilmiştir. Bu da *feccr-i sâdıkn feccr-i kâzibden* ayrılmasıyla ortaya çıkar. Allah Teâlâ, gecenin bitip aydınlığın ortaya çıkması; insanlar, kuşlar ve vahşi hayvanların rızıklarını elde etmek için dağılmaları sebebiyle *feccr* vaktine yemin etmiştir. Nitekim başka ayetlerde de *sabâha*¹⁰² yemin edilmiş, bir ayette de Allah'ın karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkarttığı¹⁰³ ifade edilmiştir.¹⁰⁴

Fecr kelimesi üç ayette izafetli kullanılmıştır. Kadir sûresinde Kur'an'ın indiği Kadir gecesinin, fecrin doğuşuna (*matlai 'l-fecr*) kadar hayır, bereket ve esenlikle¹⁰⁵ dolu olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁶ *Fecr* sözcüğü, İsrâ 17/78. ayette iki defa *Kur'ânu 'l-fecr* şeklinde geçmiştir: “*Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını (Kur'âne 'l-fecr). Çünkü sabah namazı (Kur'âne 'l-fecr) şahitlidir.*” *Kur'ânu 'l-fecr* ifadesi âlimlerin geneli tarafından “sabah namazı” şeklinde açıklanmış,¹⁰⁷ bu bağlamda Kur'an okumanın, namazın bir rûknü olması hasebiyle sabah namazının “Kur'an” diye adlandırıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca *Kur'ânu 'l-fecr* ifadesinin “sabah namazında kıraat (Kur'an okuma)” manasına geldiği belirtilmiştir.¹⁰⁹ Zeccâc (öl. 311/923), bu ifadede, kıraat olmadan namazın olmayacağına dair bir işaret bulunduğunu, bu sebeple *salâtın* Kur'an diye isimlendirildiğini söylemiştir.¹¹⁰ *Fecr* sözcüğü, Nûr 24/58. ayette *salâtla* birlikte *salâtu 'l-fecr* şeklinde ve “sabah namazı” anlamında geçmiştir. Görüldüğü üzere *feccr* kelimesi, bu ayetlerde “karanlığın yarılıp aydınlığın ortaya çıkması” yani “sabah” manasında kullanılmıştır. Bu da *f-c-r* kökünün bahsi geçen ayetlerde sözlük anlamıyla geçtiğini gösterir.

3.2.3. Fücûrun Dinî Anlamda Kullanılması

F-c-r kökü, yedi ayette dinî yani izafî anlamda kullanılmıştır. Bu kökün içinde bulunduğu ayetlerin bağlamı ve ilişkili olduğu kelimeler dikkate alınarak bu anlamı tespit etmek mümkündür. *Fücûr* bu kullanımıyla Kur'an düşüncesinin iletilmesinde anahtar rolü üstlenen kavramlardan biri haline gelmiştir. *Fücûrun* nüzâl sırasına göre dinî anlamda geçtiği ilk ayet Abese sûresindedir. Bahsi geçen ayetin bulunduğu siyakta, kulakları sağır eden ses (*sâhha*)¹¹¹ geldiği gün kişinin, en yakın akrabalarından bile kaçacağı ifade edilir ve bu kaçışın gerekçesi olarak her birinin, işinin başından aşkın olduğu gösterilir. Devam eden ayetlerde ise bahsi geçen günde, insanların iki kısma ayrılacağı, bir kısmının yüzlerinin parıldayacağı, güleç olacağı ve sevinecekleri, bir kısmının da yüzlerinin kedere bürüneceği ve hüzünden kapkara kesileceği, işte bu kesimin kâfirler ve günaha batmış kimseler (*ulâikehumu 'l-keferatü 'l-fecera*) olduğu ifade edilir.¹¹² Sûrenin son kelimesi olan *fecera*, “hakkı yalanlayanlar,¹¹³ dünya hayatında günaha batanlar, Allah'a karşı isyanlarını ve günahlarını önemsiz görenler ve Allah'ın haramlarını

¹⁰² el-Müddessir 74/34; et-Tekvîr 81/18.

¹⁰³ el-En'âm 6/96.

¹⁰⁴ Râzî, *Mefâtîhu 'l-gayb*, 31/162.

¹⁰⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: Muessesetu'l-Târîhi'l-Arabî, 2002), 4/771.

¹⁰⁶ el-Kadr 97/5.

¹⁰⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Bekir Topaloğlu vd. (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010), 8/338; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/542; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 5/73; Râzî, *Mefâtîhu 'l-gayb*, 2/28; *el-Medhal ile'l-mersû'ati't-tefsîri'l-me'sûr*, nşr. Merkezu'd-Dirâsâti'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2017), 13/289-290.

¹⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/542.

¹⁰⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/546; Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 33; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/338.

¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 5/73. Ayrıca *Kur'ânu 'l-fecr* kullanımında, Kur'an'ın sabah namazından bir kinaye olduğu da ifade edilmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 8/338. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtîhu 'l-gayb*, 2/28.

¹¹¹ *Sâbha* sözcüğü “kıyamet” ve “sûra üfürme” şeklinde açıklanmıştır. bk. Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 24/124; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/60; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/318.

¹¹² Abese 80/33-42.

¹¹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/593.

çiğneyenler,¹¹⁴ haktan sapmış günahkâr kimseler”¹¹⁵ şeklinde açıklanmıştır. Ayette, *kefera* (kâfirler) sözcüğünden sonra *fecera* kelimesinin atıfsız zikredilmesi, söz konusu kişilerin küfürle *fücûru* birleştirdiklerini gösterir.¹¹⁶ Ayrıca *küfür* vasfı, *fücûr* vasfından büyük olmasına rağmen, *fecera* sözcüğü, *kefera* sözcüğüne tabi olmuştur. Çünkü *fücûr*da alçaklık ve adilik anlamı vardır. İlgili ayetlerde, bahsi geçen kişilerin, inanç ve amellerindeki fesat ve ahlâkî çöküntünün tamamına delalet eden bu iki vasfı zikredilmiştir.¹¹⁷ *Fücûr* kavramı, dar anlamıyla yani her türlü kötülüğü işlemek ve ahlâksızlık yapmak anlamıyla küfür kavramının anlam alanına girmektedir. Ancak kâfir olan her kişide *fücûr* kavramı kapsamında zikredilen çirkin ve kötü davranışlar bulunmayabilir.¹¹⁸ Dolayısıyla *fücûr* kavramı vasıtasıyla bahsi geçen kişilerin, inkârla birlikte öne çıkan çirkin ve kötü davranışlarına ve günahlara dalarak haktan saptıklarına işaret edildiğini söylemek mümkündür.

Fücûr kavramı, dinî anlamda geçtiği Şems sûresinde takvâ ile karşıt kullanılmıştır: “*Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene (yemin ederim ki,)*”¹¹⁹ *Fe-elhemehâ fücûrahâ ve takvâhâ* (Ona iyilik ve kötülüklerini ilham etti) ayetine ilişkin “onu fücûr ve takvâyla yükümlü tuttu (*elzeme*),” ona bedbahtlığı (*şekâu*) ve mutluluğu (*se’âde*) bildirdi (*’arrafe*), “ona dalaleti ve hidayeti öğretti (*’alleme*),” “taat veya masiyet, hayır veya şer olarak yapması veya sakınması gereken şeyi ona açıkladı (*beyyene*)”, “ona hayrı ve şerri açıkladı (*beyyene*)”, ona itaati ve masiyeti öğretti (*’alleme*),” “ona fücûrunu ve takvâsını açıkladı (*beyyene*)”, “ona itaat ve masiyeti açıkladı (*beyyene*)”, “ona itaat ve masiyeti bildirdi (*a’leme*)”, “onda fücûrunu ve takvâsını yarattı (*ce’ale*)” gibi açıklamalar yapılmıştır.¹²⁰ Ayrıca bu ayetle ilgili İbn Kuteybe (öl. 276/889), bu iki duygunun insanın fitratına tanıtılması ve bildirilmesi (*’arrafehâ fi’l-fitratı*) açıklamasını yapmıştır.¹²¹ Dikkat edilirse ayette geçen *elheme* (ilham etti) fiili, *elzeme*, *’arrafe*, *’alleme*, *beyyene*, *a’leme*, *ce’ale* fiilleriyle, *fücûr* ve *takvâ* kelimeleri ise *dalalet-hidayet*, *masiyet-itaat*, *şer-hayır*, *şekâu-sa’âdet* gibi kelimelerle açıklanmıştır. İlhamla ilgili *if’hâm* ve *i’kâl* sözcüklerini kullanan Zemahşerî (öl. 538/1144) ise *fücûr* ve *takvânın* ilham edilmesinin, onların anlatılması (*if’hâm*), akılla kavranmasının sağlanması (*i’kâl*), birinin güzel diğerinin çirkin olduğunun açıklanması ve “*nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.*”¹²² ayetlerinin delaletiyle insana bu ikisinden birini seçme imkânının verilmesi anlamlarını ihtiva ettiğini belirtmiştir.¹²³

İmam Mâtürîdî (öl. 333/944), eşyanın güzelliği (hüsni) ve çirkinliğinin (kubhu) akılların bidayetiyle (mutlak akıl) genel olarak bilinebileceğini ifade eder. Buna göre akıllar, özel olarak her şeyin güzelliğini ve her şeyin çirkinliğini bilemez. Bu tür bilgiler, ancak peygamberlerin dilleriyle aktarılan bir haberle veya iyice düşünmekle (*ist’imâl-i fikr*) bilinebilir. Akıl doğasına çirkin olanların çirkinliği ve güzel olanların güzelliği genel olarak yerleştirilmiştir. Ancak akıl, onlar arasındaki tafsilatı bilemez. Bu durumda *fe-elhemehâ fücûrahâ ve takvâhâ* ayeti, Allah onun özüne, çirkin olanı güzel olandan ve pis olanı temiz olandan ayıracak, *fücûrun*

¹¹⁴ Taberî, *Câmi’ul-beyân*, 24/127.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 17/63.

¹¹⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk - Muhammed Ahmed el-Etraş (Beyrut: Dâru’r-Reşîd, 2000), 3/501; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Tabrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisîyye, 1984), 30/138.

¹¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tabrîr*, 30/138.

¹¹⁸ Soysaldı, *Kur’an Semantîği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, 56.

¹¹⁹ *Kur’an-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), eş-Şems 91/7-10.

¹²⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdusselâm Ebu’n-Nîl (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-İslâmî, 1989), 732; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/711; Taberî, *Câmi’ul-beyân*, 24/440-442; Mâverdî, *en-Nuket*, 6/283-284.

¹²¹ İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi’l-Kur’ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1978), 529-350.

¹²² eş-Şems 91/9-10.

¹²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/382-383. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 31/193.

çirkinliğini ve *takvânın* güzelliğini tefrik edecek kudret ve kabiliyeti yerleştirmiştir, şeklinde yorumlanır. Bunun bir neticesi olarak insanın imtihan edilmesi ve sorumlu tutulması gerekli olmuştur.¹²⁴

Kasemin cevabı olan¹²⁵ iki ayette ise nefsi arındırma ve kirletmenin neticesine işaret edilir: “*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.*”¹²⁶ Şems sûresinin devam eden ayetlerinde nefsini kirletme ve kötülüklerle boğma konusunda örnek verilir, bu çerçevede Semûd kavminin azgınlıkları yüzünden (Allah’ın elçisini) yalanladıkları ifade edilir.¹²⁷ Burada Semûd kavminin *kimi* ve *neyi* yalanladığı açıklanmamıştır. Ancak Semûd kavminden bahseden başka bir sûrede onların Allah’ın elçilerini yalanladıkları belirtilmiştir.¹²⁸ Görüldüğü gibi bu sûrede de *fücûr*la “yalanlamak” (*kezzebet semûdu*) aynı bağlamda kullanılarak “yalanlama”nın *fücûr*la ilişkisi kurulmuş, bir bakıma Semûd kavminin ilahi mesaj karşısındaki tutumları, *fücûr* kapsamında zikredilen kötü ve çirkin davranışlara örnek olarak zikredilmiştir. Ayrıca *fücûr* bu sûrede *takvâ* kelimesinin zıddı olarak geçmiştir. *Takvâ* ne kadar olumlu bir muhtevaya sahipse *fücûr* da bir o kadar olumsuz bir kavramdır ve temelde haktan sapma anlamına gelen her türlü günah, çirkin, kötü ve ahlâk dışı davranışları ifade eder. İlâveten *f-c-r* kökünün “yarmak, açılmak ve yırtmak” şeklindeki temel anlamı dikkate alınarak *fücûr* bağlamında zikredilen hakkı yalanlama, zina etme, haktan sapma vs. davranışların, insanın fitratına ters ve onun diyanetini ve maneviyatını yırtan ve parçalayan davranışlar olduğu ifade edilebilir.

Diğer taraftan bu ayetlerin (Şems 91/7-10), İslâm’ın insana bakışını bütün yönleriyle ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Buna göre insan çift yönlü bir yapıda, çift yönlü bir kabiliyette ve çift yönlü bir eğilimde yaratılmıştır. “Çift yönlü” ifadesi, insanın yaratılış hakikatini ifade eder ve onun hayır-şer ve hidayet-dalalete eşit seviyede kabiliyetle donatılmış olması anlamına gelir. İnsan hayır ve şerri birbirinden ayıracak güce sahiptir. Bu kudret, onun doğasında mevcuttur. İnsana iki yolun¹²⁹ ve doğru yolun gösterildiğini¹³⁰ belirten ayetlerle, insanın çamurdan yaratıldıktan sonra Allah’ın kendisine ruh üflediğini konu edinen ayetler, insan

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 17/222-223. İmam Mâtürîdî, *fe-elbembâ fücûrâbâ ve takvâbâ* âyetiyle ilgili başka yorumlara da yer verir. Buna göre bilgilerin yaratılıştan zorunlu olduğunu düşünenler, bu âyeti delil olarak kullanmışlar ve şöyle demişler: Allah Teâlâ ona (nefse) fücûrunu ve takvâsını öğretmiş ve insanın özüne, her türlü çirkinlik ve güzelliğin kendisiyle bilinebilecek bir kabiliyeti koymuştur. Başka bir açıklamaya göre Allah Teâlâ, yolda istikamet üzere olduğunda ve mücahede halinde bulunduğu kişiye takvâsını ilham eder. Ankebût 29/69; Bakara 2/186, 40; Mâide 5/12. âyetler de bu düşüncüyü desteklemektedir. Kendisine takvâ ilham edilen kişi, yerine getirmesi gereken şeyi hakkıyla yapan kişidir. Kişi vazifesinin yerine getirdiğinde Allah ona takvâsını ilham eder ve fücûr yolunu açıklar. bk. Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 17/221-222.

¹²⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 9/141-142.

¹²⁶ eş-Şems 91/9-10. “*Nefsini kötülüklerden arındıran elbette kurtuluşa ermiştir*” âyeti iki şekilde açıklanmıştır. Birinci açıklamaya göre âyetin manası şöyledir: “İtaat etmesi ve sâlih amel işlemesi sebebiyle Allah’ın kendisini tezkiye ettiği kişi felaha ermiştir.” İkinci açıklamaya göre âyetin anlamı “Allah’a itaat ederek ve sâlih amel işleyerek nefsini tezkiye eden felaha etmiştir.” şeklindedir. bk. Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-’uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 6/284; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 9/141-142.

¹²⁷ eş-Şems 91/11.

¹²⁸ eş-Şuarâ 26/141-142. Taberî, *tağvâ* (azgınlık) kelimesini, “*Semûd’a gelince: Onlar pek zorlu (bir sarsıntı) ile belâk edildiler.*” (Hâkka 69/5) âyetini delil göstererek “Hz. Sâlih’in onları korkuttuğu azap” şeklinde açıklamıştır (Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/446). İmam Mâtürîdî, *bi-tağvâbâ* (azgınlıkları sebebiyle) ifadesinin iki şekilde yorumlandığını belirtmiştir. *Birinci yoruma* göre bu ifade “isyanları sebebiyle...” anlamına gelir. Azgınlık onları yalanlamaya itmiş ve onlar düşünmeyi terk etmişlerdir. Şayet onlar Allah’ın elçisinin getirdikleri üzerinde düşünmüş olsalardı inkâr etmezlerdi. *İkinci yoruma* göre *bi-tağvâbâ* ifadesi, *bi-ehli tağvâbâ* (tuğyan ehli sebebiyle...) takdirindedir. Yani “tuğyan ehli sebebiyle Semûd kavmi yalanladı” demektir. bk. Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 17/224-225.

¹²⁹ el-Beled 90/10.

¹³⁰ el-İnsân 76/3.

yapısının çift yönlülüğünü anlatan bu ayetlerle aynı mahiyettedir.¹³¹ Muhammed Esed (1900-1992) ise bu hakikati “insanın hem üstün ruhî mertebelere yükselme hem de açık ahlâkî zaafılar gösterebilme özelliğine aynı ölçüde sahip olduğu gerçeği, insan tabiatının temel bir karakteristiğidir.”¹³² şeklinde ifade etmiştir.

Fücûr kavramının dinî ve ahlâkî anlamda kullanıldığı ayetlerden biri de Kıyâmet 75/5. ayettir: “*Fakat insan önündekini (kıyameti) yalanlamak ister.*” Aynı sûrenin 3. ayetinin¹³³ ‘Adiy b. Rabî‘a hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir.¹³⁴ Sûrenin bütünlüğü ve bu ayetin nüzûl sebebi dikkate alınınca 3. ve 5. ayetlerde geçen *insân* sözcüğüyle “kâfir insan”dan bahsedildiği anlaşılır. Nitekim Mücâhid (öl. 103/721), aynı sûrenin 6. ayetine konu olan “soru”nun¹³⁵ yenden dirilişe inanmayan kâfirin sözü olduğunu ifade etmektedir.¹³⁶ Ayetin son kelimesi olan *emâm*, ism-i mekândır ve *half* (arka) kelimesinin zıddıdır. Mecazî olarak gelecek zaman için kullanılır.¹³⁷ *Emâmehû* (önünü) ifadesini “ömrünün kalan kısmında hidayeti terk etmesi ve nefsinin alıştırdığı kötülük ve dalalet üzere hayatını devam ettirmesi” ve “kıyamet günü” şeklinde açıklamak mümkündür.¹³⁸ Buna göre bu ayetin temelde iki şekilde yorumlandığı görülmektedir. *Birinci yoruma* göre (kâfir) insan, günbegün günah işlemeyi öne alır, tevbeyle tehir eder, hiçbir şey onu günah işlemekten vazgeçiremez. Kötülük üzere ölünceye kadar tövbe ececeğim deyip durur. Nihayetinde ölüm onun geleceğini yok eder.¹³⁹ *İkinci yoruma* göre kâfir insan, kıyamet gününü yalanlamak ister.¹⁴⁰ İbn Kuteybe, *fücûrun* kıyamet gününü yalanlamak anlamına geldiğini, Hakk’ı yalanlayan kişinin *fücûr* işlediğini ifade eder. Devamında *fücûrun* asıl anlamının “meyletmek/sapmak” olduğunu, fâsik olana ve hakkı yalanlayana (mukezzib) *fâcir* dendiğini belirtir. Çünkü bu eylemlerin sahibi olan kişi, haktan sapmış ve uzaklaşmıştır. Ayrıca İbn Kuteybe *fücûrun* “yalanlamak” anlamını ifade ettiğine ilişkin Hz. Ömer’in bir bedevîyle olan diyaloguna yer verir. Buna göre bedevî Hz. Ömer’e gelerek develerinin hastalıklarından şikayet etmiş ve yük taşımak için kendisine başka develer verilmesini istemiştir. Hz. Ömer, bedevînin bu isteğini geri çevirince, o şöyle demiştir: “Hafs’ın babası Ömer Allah’a yemin etti,/Develerin böğürleri ve başka yerlerinde yara bulunmadığına,/Ey Allah’ım, eğer yalan söylemişse (fecer), onu bağışla.”¹⁴¹

Kurtubî (öl. 671/1273) de ikinci yorumun delilinin, “*Kıyamet günü ne zamanmış?*” diye sorar.”¹⁴² ayeti olduğunu ifade etmekte ve bu kişinin inkâr etmek ve yalanlamak için kıyametin

¹³¹ Seyyid Kutub, *Fî zîlâli’l-Kur’an* (Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 2003), 6/3917.

¹³² Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı (Meal – Tefsir)*, çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 1449.

¹³³ “*İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mi sanır?*”

¹³⁴ ‘Adiy b. Rabî‘a Hz. Peygambere gelerek “Kıyamet ne zaman olacak? Onun durumu nasıl olacak?” diye sordu. Hz. Peygamber de bu konuda ona gereken bilgiyi verdi. Bunun üzerine bu şahıs, “O günü bizzat görsem, yine de seni tasdik etmem ve sana inanmam. Allah şu kemikleri (nasıl) toplayabilir?” dedi. Bunun üzerine “*İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mi sanır?*” (el-Kıyâmet 75/5) âyeti nazil oldu. bk. Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli’l-Kur’an*, thk. Kemâl Besyûni Zeghlûl (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1991), 469.

¹³⁵ “*Kıyamet günü ne zamanmış?*” diye sorar.” (el-Kıyâmet 75/6)

¹³⁶ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, 686. Ayrıca bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/510.

¹³⁷ İbn Âşûr, *et-Tabrîr*, 29/342-343.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 16/286-287.

¹³⁹ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, 686; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/510; İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkili’l-Kur’an*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Dâru’t-Turâs, 1973), 346; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 23/474; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 16/286-287; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/267-268; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8/418; Muammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsîn et-Turkî (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 2006), 21/410.

¹⁴⁰ İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkili’l-Kur’an*, 347; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 23/476-477; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 8/418; Kurtubî, *el-Câmi’*, 21/409.

¹⁴¹ İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkili’l-Kur’an*, 347. Ayrıca bk. Mâverîdî, *en-Nuket*, 6/152; Kurtubî, *el-Câmi’*, 21/409.

¹⁴² el-Kıyâmet 75/6.

zamanını sorduğunu belirtmektedir.¹⁴³ Kıyâmet sûresi iç bütünlük açısından değerlendirildiğinde ikinci yorumun daha isabetli ve tutarlı olduğu ifade edilebilir. Çünkü sûrede kıyamet ve yeniden dirilmekten bahsedilmektedir. Ayrıca bu sûre Mekkîdir ve onun bazı ayetlerinin ‘Adiy b. Rabî’ a isimli müşrikin Hz. Peygamberle diyalogu akabinde nazil olduğu anlaşılmaktadır. *Fücûr* kavramında belirgin olan “yalan söylemek” anlamının bu sûrede de “kıyameti ve yeniden dirilişi inkâr etmek” şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Diğer taraftan “dünyaya aşırı bağlılık” sonucunda günah işlemeyi sürdürüp tövbeyi sürekli erteleyen kişinin, âhiret inancının olmadığı veya en azından zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Fücûr (*füccâr* şeklinde), Sâd sûresinde *takvâ* (muttakîn) kavramının karşıtı olarak kullanılmıştır: “Yoksa biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya (Allah'tan) korkanları (muttakîn) yoldan çıkanlar (füccâr) gibi mi sayacağız?”¹⁴⁴ Dikkat edilirse bu ayette *takvânın*, ayetin başında zikredilen “Allah’a inanıp hayırlı ve güzel işler yapmak”la, *fücûrun* da “yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak” arasında yakın anlam irtibatı vardır. Buna göre Allah’ı ve resulünü tasdik eden, Allah’ın emirleriyle amel eden ve yasaklarından uzak duran ile Allah’a ortak koşan ve ona isyan eden, onun emirlerine ve yasaklarına karşı çıkanın bir olamayacağı ifade edilmiştir. *Muttakîn*, itaat ederek ve sakınarak Allah’tan korkanlar ve ona karşı günah işlemekten uzak duranlardır. *Füccâr* ise Allah’ın haramlarını çiğneyen kâfirler olmaktadır.¹⁴⁵

F-c-r kökünün *fâcir* formu, Nûh sûresinde Hz. Nûh’un bedduasını konu edinen ayette geçer. İlgili bölümde şöyle buyrulur: “Nûh: Rabbim! dedi, yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; yalnız ahlâksız, nankör (insanlar) doğururlar (yetiştirirler).”¹⁴⁶ Hz. Nûh’un, kâfirlerin çocuklarının *kâfir* ve *fâcir* olacaklarını nereden ve nasıl bildiğine ilişkin iki yorum aktarılmıştır. *Birinci yoruma* göre Hz. Nûh, onlar arasında 950 yıl kalmış, bu arada onları sınamış ve onlarla beraber yemiş içmiştir. Bu vesileyle onların mizaç ve karakterlerini tanımış ve hallerine vakıf olmuştur. Çünkü onlardan bir adam, çocuğunu Hz. Nûh’a getirerek “Bu adamdan sakın, çünkü o bir yalancıdır, benim babam da beni ona karşı sakındırmıştı.” diyordu. Böylece büyük olan küfür üzere ölüyor, küçük olan da babasının vasiyeti üzere büyüyordu.¹⁴⁷ *İkinci yoruma* göre Allah’ın “Nûh’a vahyolundu ki: Kavminden iman etmiş olanlardan başkası artık (sana) asla inanmayacak. Öyle ise onların işlemekte olduklarından (günahlardan) dolayı üzülme.”¹⁴⁸ ayetinde ifade edilen Allah’ın buyruğundan sonra Hz. Nûh bu şekilde dua etmiştir.¹⁴⁹ Bu açıklamalara göre Hz. Nûh’un beddua ederken kullandığı *fâcir* ve *keffâr* kavramlarıyla, kendisinin bizzat şahit olduğu ve Nûh kavminin helakine sebep olan suç ve günahlara dikkat çekmiş olması mümkündür. Nitekim Kur’an’da farklı sûrelerde onların yoldan çıkmış (*fâsik*),¹⁵⁰ putperest,¹⁵¹ çok zalim ve azgın¹⁵² ve hakikate

¹⁴³ Kurtubî, *el-Câmi*, 21/409.

¹⁴⁴ Sâd 38/28.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmi’ul-beyân*, 20/79.

¹⁴⁶ Nûh 71/26-27.

¹⁴⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/452; Taberî, *Câmi’ul-beyân*, 23/307-308; Mâverdi, *en-Nuket*, 6/105; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/219-220; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 30/146.

¹⁴⁸ Hûd 11/36.

¹⁴⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/452; Taberî, *Câmi’ul-beyân*, 23/307-308; Mâverdi, *en-Nuket*, 6/105; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/219-220; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 30/146.

¹⁵⁰ ez-Zâriyât 51/46.

¹⁵¹ Nûh 71/23.

¹⁵² en-Necm 53/52.

karşı kör¹⁵³ bir topluluk oldukları anlatılmıştır. Aslında çok çirkin ve kötü olan bu tür davranışlar, Allah'ın sayısız nimetlerine karşın nankörlük, haktan sapma ve dindarlık perdesinin yırtılması anlamını ifade eder.

Fücûr kavramı (*füccâr* formuyla), iki sûrede *birr* (*ebrâr*) kelimesinin tam zıddı olarak geçer. Bu iki kavramın karşıt olarak geçtiği İnfîtâr sûresinde, kâfir insanın,¹⁵⁴ Rabbinin nimetlerine karşı nankörlüklerine değinilir, Allah'ın kendisine bahsettiği nimetlerine rağmen, onun din gününü yalanladığı belirtilir.¹⁵⁵ Devam eden ayetlerde, Allah'ın insanlar için yarattığı bekçiler ve değerli yazıcılara ve onların görevlerine işaret edildikten sonra farklı iki insan karakterinin akıbetinden bahsedilir: “*İyiler (ebrâr) muhakkak cennette, kötüler (füccâr) de cehennemdedirler.*”¹⁵⁶ *Ebrâr* ve *füccâr* kavramları “dünyada Allah'a itaat edenler-dünyada zulmedenler” ve “Allah'ın farzlarını eda ederek ve günah işlemekten sakınarak saygı ve hürmet edenler-rablerini inkâr edenler” şeklinde açıklanmıştır.¹⁵⁷ *Birr* (*ebrâr*), takvâ anlamını ifade eden bir kelimedir. *Birr* sahibi insan, Rabbine karşı hürmetkâr olup ona kulluk etmesi ve onu tasdik etmesiyle Allah'ın sorumlu tuttuğu takvâ emrini yerine getirir.¹⁵⁸ İmam Mâtürîdî, *birrin* istenilen şeyleri veren kişi anlamına geldiğini ve istenilen şeylerin de Bakara 2/177. ayette anlatıldığını ifade eder. Devamında *birr* kelimesinin, takvâ olmadan zikredildiğinde, kendisiyle takvâ kastedilen manayı gerektirdiğini belirtir. Çünkü bahsi geçen ayette, *birrin* Allah'a ve âhiret gününe inanmak... vb. olduğu haber verilmekte, ayetin sonunda da bütün bunları bir araya getiren kişinin muttakî olduğu¹⁵⁹ ifade edilmektedir.¹⁶⁰ İnfîtâr sûresinde de *birr* kavramının karşıtı olarak zikredilen *fücûrun*, “din gününü yalanlamak” anlamıyla irtibatlandırıldığı görülmektedir.

Fücûr kavramının dinî anlamda ve *birr* ile karşıt olarak kullanıldığı diğer sûre, nüzûl itibarıyla son Mekî sûre olan¹⁶¹ Mutaffîfîn'dir. Sûrenin girişinde ölçü ve tartıda hileye başvuranların tutumlarına işaret edildikten sonra böyle davrananların, yeniden diriltilecekleri büyük günün gerçekleşeceğini sanmadıkları ve o gün insanların Rableri huzurunda el pençe divan duracakları ifade edilir.¹⁶² 7. ayette günaha batanların amellerinin kaydı hakkında bilgi verilir: “*Doğrusu günahkârların (füccâr) yazısı, muhakkak Siccîn'de olmaktadır.*” Burada geçen *füccâr* sözcüğünün “müşrikler”¹⁶³ ve “kâfirler”¹⁶⁴ şeklinde açıklandığı görülmektedir. Ayrıca devam eden ayetlerde, hesap gününü yalanlayanlardan bahsedilmekte ve hesap gününü ancak haddi aşan (*mu'tedin*) ve çokça günah işleyenlerin (*esîm*) yalan söylediklerine vurgu yapılmakta ve onların Allah'ın ayetlerini eskilerin masalları söylediklerine işaret edilmektedir.¹⁶⁵ Müşrik ve kâfir karakterinin âhirete inancı olmadığı hakikati dikkate alınır, *füccâr* kelimesini “müşrikler” ve “kâfirler” şeklinde açıklamanın makul olduğu görülür. 18. ayette ise “günaha batmış olanlar”ın

¹⁵³ el-A'raf 7/64.

¹⁵⁴ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 24/178; Mahallî – Süyûtî, *Tefsîru Celâleyn*, 587.

¹⁵⁵ el-İnfîtâr 82/6-9.

¹⁵⁶ el-İnfîtâr 82/13-14.

¹⁵⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/614; Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 24/182.

¹⁵⁸ İbn Âşûr, *et-Tabrîr*, 30/182.

¹⁵⁹ “*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!*” (Bakara 2/177). Ayrıca bk. el-Bakara 2/189.

¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/95.

¹⁶¹ Abdulmute'âl es-Sa'îdî, *en-Nazmu'l-fennî fi'l-Kur'ân* (b.y.: Matbaatun'n-Nemûzeciyye, ts.), 342.

¹⁶² el-Mutaffîfîn 83/1-6.

¹⁶³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/622; İbn Âşûr, *et-Tabrîr*, 30/194.

¹⁶⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîru Celâleyn*, 588.

¹⁶⁵ el-Mutaffîfîn 83/11-17.

(*fücûr*) karşıtı olarak “çokça iyilik yapanlar”a (*ebrâr*) değinilir: “*Hayır! Andolsun iyilerin kitabı İlliyyûn'dadır.*” Dikkat edilirse bu sûrede de *fücûr* olanların, din (hesap) gününü yalanladıkları açıklanmıştır. Din gününü yalanlamak ise kâfirlerin mertebelerinin ilkidir. Buna göre *fücûr* ile “kâfirler”, *ebrâr* ile de “iman edenler” kastedilmiştir. *Ebrâr*, iyi işleri çokça yapan kimsedir. *Fücûr* ise çokça günah işleyen ve kötü işleri yapan kişidir.¹⁶⁶ Sonuç olarak câhiliye şiirinde “yalan yere yemin etmek” ve “yemininden dönmek” anlamlarında geçen *fücûrun*, burada âhiret inancıyla ilişkilendirildiği ve “âhireti yalanlama” anlamının yanı sıra *birr* kavramının karşıtı olarak dinî bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir.

Fücûr kavramının, hadislerde Kur'an'daki muhtevasına benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir. *Fücûrun birr* kavramıyla zıt kullanılması bununla ilgili bir durumdur.¹⁶⁷ Bu kelime, başka bir hadiste *kizb* ve *küfür* sözcükleriyle ilişkilendirilmiştir. Söz konusu hadiste yakın anlamlı bir şekilde kullanılan *sıdk*, *birr* ve *iman* kavramları, *kizb*, *fücûr* ve *küfür* kavramlarının karşıtı olarak zikredilmiştir.¹⁶⁸ Ayrıca *f-c-r* kökünün, bazı hadislerde “haddi aşmak”,¹⁶⁹ “fecir vakti”,¹⁷⁰ “yalan yere yemin etmek”¹⁷¹ anlamlarını ihtiva ettiği gözlenmektedir.

Sonuç

Asıl anlamı “bir şeyi yarmak” olan *fücûr*, yirmi bir ayette olmak üzere toplam yirmi dört defa geçmiştir. Kur'an'da “taşın ve toprağın yarılması/çatlaması” ve “karanlığın yarılması” malarında görüldüğü gibi hem kök anlamında hem de dinî ve ahlâkî anlamda kullanılmıştır.

Câhiliye şiirinde *birr* kelimesinin karşıtı ve daha ziyade “yalan yere yemin etmek, yemini bozmak, meyletmek ve kötülük” gibi anlamlarda geçen *fücûrun* Kur'an metninde bağlamının değiştiği, Kur'an üslûbu ve ana mesajına uygun olarak farklı kelimelerle irtibatlı bir şekilde zikredildiği görülmektedir. Bu çerçevede *fücûr* kavramı bazı ayetlerde, anlam alanları kesişen *takvâ* ve *birr* kavramlarına karşıt; *küfür*, *kizb*, *fisk* ve *fesâd* kelimeleriyle de yakın anlamlı bir şekilde kullanılmıştır.

Fücûr kavramı, Kur'an'da dinî ve ahlâkî anlamda geçtiği yerlerde olumsuz manada zikredilmiştir ve ilgili ayetlerin konusu ve muhatabı da kâfirler ve müşriklerdir. Dolayısıyla bu kavramın Kur'an'da müminlere izafe edilmediği görülmektedir. Buna göre *fücûrun*, Kur'an'da *takvâ* ve *birr* kavramlarıyla ifade edilen inanç, ibadet ve ahlâka ilişkin güzel ve olumlu davranışların karşıtı bir anlam alanına delalet ettiği söylenebilir. Ayrıca *fücûrun*, *küfür* kavramının anlam alanını oluşturan kelimelerden biri olması hasebiyle, bununla, “kâfir insan” karakterinin bir özelliği hakkında bilgi verildiğini söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak *f-c-r* kökünde bulunan “sapmak, zina etmek, yalan söylemek ve yarmak” anlamları dikkate alınarak *fücûr* kavramı vasıtasıyla peygamberleri, âhireti ve hesap gününü yalanlamak, kötü ve çirkin fiiller işlemek, haktan sapmak ve ahlâk dışı işler yapmak gibi küfür eylemlerin anlatıldığı ifade edilebilir.

Fücûr ile *takvânın* karşıt olarak kullanıldığı Şems 91/8. ayet vasıtasıyla İslâm'ın insana bakışı anlatılarak onun çift yönlü bir yapıda ve eğilimde yaratıldığı belirtilmiş, bu vesileyle Allah'ın insanın özüne *fücûrun* çirkinliğini ve *takvânın* güzelliğini birbirinden ayıracak bir kabiliyeti yerleştirdiği ifade edilmiştir. İnsanın bu potansiyelde yaratılması ise onun bu ikisinden

¹⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 17/112.

¹⁶⁷ Müslim, “Birr ve Sıla”, 104

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/176.

¹⁶⁹ Buhârî, “İman”, 24 (No. 34).

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/168.

¹⁷¹ Buhârî, “Ahkâm”, 30 (No. 7183).

birini seçebilme imkânına sahip olması, buna bağlı olarak imtihan edilmesi ve sorumlu tutulması sonucunu doğurmuştur.

Sonuç olarak birçok Kur'an kavramında olduğu gibi *fücûr* kavramının da câhiliyeden Kur'an'a geçişte anlam değişimine uğrayan kelimelerden biri olduğu görülmektedir. İslâm öncesi dönemde sosyal hayat ve kabile ilişkileri bağlamında geçen ve dinî muhtevada kullanılmayan *fücûr*, Kur'an metninde, bağlamı ve irtibatlı olduğu kelimeler itibariyle Kur'an'ın insana bakışını ifade eden dinî ve ahlâkî bir kavram haline gelmiştir. Bu vesileyle Kur'an'ın mesajını tam anlamıyla kavrayabilmek için onun dünya görüşünü aktarmada anahtar konumda olan benzer kavramların da farklı açılardan ve detaylı bir şekilde tahlil edilmesinin gerekliliğine dikkat çekmek gerekir.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ali KAYA).

Yazar(lar) / Author(s)

Ali KAYA

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Mu'cemu'l-furûku'l-lugaviyye*. thk. eş-Şeyh Beytullâh Beyât - Muessesetü'n-Neşri'l-İslâmî. b.y.: Muessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Subhî Hâsen Hallâk - Muhammed Ahmed el-Etraş. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Reşîd-Müessesetu'l-Îmân, 2000.
- Bıykoğlu, Yakup. "Kur'an'da İnanç Özellikleri Bağlamında Olumsuz İnsan Karakteri Örneği: Fısk ve Fâsıklık". *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. 2/237-257. Ordu: Ordu Üniversitesi, 2016.
- Bişr b. Ebu Hâzim el-Esedî. *Dîvânu Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî*. thk. İzzet Hasan. Dimeşk: Matbûātu Mudîriyyeti İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, 1960.
- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-hayevân*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 8 Cilt. b.y.: Mektebetu Câhız, 2. Basım, 1965.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *Kitâbu't-ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985.
- Çiçek, Yakup. "Kur'an'da Fecir Kavramı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989), 177-194.
- Demir, Şehmus. "Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 9-30.
- Dumlu, Ömer. "Salâh Kavramı Üzerine Bir İnceleme". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 147-158.
- el-Medhal ile'l-mevsû'ati't-tefsîri'l-me'sûr*. nşr. Merkezi'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2017.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı (Meal – Tefsir)*. çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-münîr*. Beyrut: Mektebetu lübnân, 1987.
- Gümüş, Sadreddin. *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1990.
- Hakîm et-Tirmizî. *Tahsîlu nezâiri'l-Kur'an*. thk. Hüsnâ Nasr Zeydân. b.y.: Matbaatu's-Saâde, 1969.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Hatîb et-Tebrîzî, Yahyâ b. Ali b. Muhammed. *Şerhu dîvâni'l-hamâse*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1431.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım, 2017.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasan Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kuteybe. *Te'vîlu muşkili'l-Kur'an*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: Dâru't-Turâs, 1973.

- İbn Kuteybe. *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakar. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Andurrahmân. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1984.
- İmruu'l-Kays. *Dîvânu İmrii'l-Kays*. şrh. Ebî Saîd es-Sukkerî. thk. Enver Alyân Ebû Suveylim – Muhammed Ali eş-Şevâbike. el-Ayn: Merkezu Zâyid li't-Turâs ve't-Târih, 2000.
- Karataş, Şuayip. “Kur'ân'da “Selâm Olsun!” İfadesiyle Esenliğe Mazhar Olacağı Belirtilen Davranışlar”. *Dergiabant* 9/1 (2021), 151-177. <https://doi.org/10.33931/abuifd.856138>
- Kaya, Ali. “Câhiliyeden Kur'an'a Kerem Kavramı”. *Dergiabant* 9/1 (Mayıs 2021), 369-402. <https://doi.org/10.33931/abuifd.886824>
- Kays b. el-Hatîm. *Dîvânu Kays b. el-Hatîm*. thk. Nâsıruddîn el-Esed. Beyrut: Dâru Sâdır, 1967.
- Kılıç, Sadık. “İnsan, Fücûr ile Takvâ Ritimleri Arasında “Bir Damla Endişe!””. *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-* 1/4 (1999), 1-14.
- Kur'an-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Kurtubî, Muammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsîn et-Turkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- Kutub, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 32. Basım, 2003.
- Lebîd b. Rabî'a el-Âmirî. *Şerhu Dîvâni Lebîd b. Rabî'a el-Âmirî*. thk. İhsan Abbâs. Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1962.
- Mahallî, Celaluddîn-Süyûti, Celâluddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*. thk. Fahreddîn Kabâve. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhemmed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu vd. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nuket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdilmakşûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye - Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, ts.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Muessesetu'l-Târihi'l-Arabî, 2002.
- Muştafavî, Hasen. *et-Tahkîk fî kelîmâti'l-kur'âni'l-Kerîm*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Nîl. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.
- Müneccid, Muhammed Nureddin. *el-İştirâku'l-lafzî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Şam: Daru'l-Fikri, 1999.
- Nâbiga ez-Zubyânî. *Dîvânu'n-Nâbiga ez-Zubyânî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1985.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, ts.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sa'idî, Abdulmuteâl. *en-Nazmu'l-fennî fî'l-Kur'ân*. b.y.: Matbaatun'n-Nemûzeciyye, ts.

- Soysaldı, H. Mehmet. *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.
- Soysaldı, H. Mehmet. "Kur'an Semantiği Açısından Takva". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 21-42.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Teebbeta Şerran. *Dîvânu Te'ebbeta Şerran ve ahbârihi*. nşr. Ali Zulfikâr Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1984.
- Türkmen, Hasan. "Kur'an'da Küfür Kavramının Semantik Analizi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/76 (2020), 773-784.
- Okumuş, Mesut. "Kur'an'da "Birr" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz". *Dinî Araştırmalar* 5/14 (2002), 97-115.
- Ûde, Ebû Halîl Ûde, *et-Tatavvuru'd-delâli beyne lugati's-şi'ir'l-câhilî ve lugati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Alî b. Aḥmed. *Esbâbu nüzüli'l-Şur'ân*. thk. Kemâl Besyûnî Zeğlûl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Yıldırım, Duran Ali. "Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2016/1), 123-147.
- Zemahşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zuheyr b. Eb Sulmâ. *Şi'ru Zuheyr b. Ebî Sulmâ*. şrh. el-A'lem eş-Şentemerî. nşr. Fahreddîn Kâbâve. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1980.